

UDK: 37.013.73:316.32:1

Alisher T. JURAYEV,

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), University of Business and Science, Namangan, O'zbekiston

E-mail: alisherumida1987@gmail.com, ORCID: 0009-0009-8879-6093

Siyosiy fanlari doktori, professor R.Jo'rayev taqrizi asosida

PHILOSOPHICAL CONTRADICTIONS OF EDUCATION MODERNIZATION UNDER GLOBALIZATION AND COMPETITION

Annotation

This article presents a scientific analysis of the philosophical contradictions of education modernization under conditions of globalization and competition. The study reveals the dialectical tension between universal standardization and national-cultural identity, between market competition and the humanistic mission of education, between supranational integration and state sovereignty over education policy, and between digital transformation and educational inequality. Based on the analysis of national and foreign scientific sources, the socio-philosophical nature of these contradictions is substantiated, and directions for their theoretical reconciliation are identified.

Key words: Education modernization, globalization, competition, philosophical contradiction, standardization, human capital, digital inequality, national identity, humanistic paradigm.

ФИЛОСОФСКИЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И КОНКУРЕНЦИИ

Аннотация

В данной статье научно проанализированы философские противоречия модернизации системы образования в условиях глобализации и конкуренции. В исследовании раскрывается диалектическое напряжение между универсальной стандартизацией и национально-культурной идентичностью, между рыночной конкуренцией и гуманистической миссией образования, между наднациональной интеграцией и государственным суверенитетом в области образовательной политики, а также между цифровой трансформацией и образовательным неравенством. На основе анализа отечественных и зарубежных научных источников обоснована социально-философская природа данных противоречий, определены направления их теоретического разрешения.

Ключевые слова: Модернизация образования, глобализация, конкуренция, философское противоречие, стандартизация, человеческий капитал, цифровое неравенство, национальная идентичность, гуманистическая парадигма.

GLOBALIZATSIYA VA RAQOBAT SHAROITIDA TA'LIM MODERNIZATSIYASINING FALSAFIY ZIDDIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada globalizatsiya va raqobat sharoitida ta'lim tizimini modernizatsiyalashning falsafiy ziddiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda universal standartlashuv va milliy-madaniy o'ziga xoslik, bozor raqobati va ta'limning insonparvarlik missiyasi, millatlararo integratsiya va davlat suvereniteti, shuningdek raqamli transformatsiya va ta'lim tengsizligi o'rtasidagi dialektik ziddiyatlar yoritiladi. Maqolada milliy va xorijiy ilmiy manbalar tahlili asosida ushbu ziddiyatlarning ijtimoiy-falsafiy tabiati asoslab berilib, ularni nazariy jihatdan bartaraf etish yo'nalishlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Ta'lim modernizatsiyasi, globalizatsiya, raqobat, falsafiy ziddiyat, standartlashuv, inson kapitali, raqamli tengsizlik, milliy o'ziga xoslik, gumanistik paradigma.

Kirish. Zamonaviy jamiyat rivojlanishining eng murakkab jarayonlaridan biri ta'lim tizimini globallashtirish va xalqaro raqobat sharoitida modernizatsiyalash hisoblanadi. XXI asrda axborot almashinuvining kengayishi, iqtisodiyotning transmilliylashuvi hamda xalqaro ta'lim reytinglari va standartlarining ta'siri kuchayishi ta'lim tizimini yangilash jarayoniga yangi, ko'p qatlamli falsafiy muammolarni olib kirmoqda.

Ta'lim tizimini modernizatsiyalash, bir tomondan, jamiyatning raqobatbardoshligini oshirish, ilg'or xalqaro tajribalarni joriy etish zaruratidan kelib chiqsa, ikkinchi tomondan, milliy ta'lim an'analari, madaniy o'ziga xoslik hamda ta'limning insonparvarlik mohiyatini saqlab qolish talabi bilan to'qnashadi. Bu ziddiyatli holat zamonaviy ijtimoiy falsafada alohida ilmiy muammo sifatida e'tirof etilmoqda [12].

Globallashuv jarayonining yana bir muhim jihati — ta'lim xizmatlarining bozor mexanizmlariga tobora ko'proq

integratsiyalashuvidir. Bu holat ta'limni bir vaqtning o'zida ham umuminsoniy ne'mat, ham raqobatbardosh "mahsulot" sifatida ko'rish zaruratini keltirib chiqarib, ijtimoiy falsafada jiddiy nazariy bahslarga sabab bo'lmoqda [9].

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini modernizatsiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda "O'zbekiston – 2030" strategiyasi ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish bilan bir qatorda milliy qadriyatlarni saqlab qolishni ham muhim vazifa sifatida belgilaydi [1]. Mazkur tadqiqotning maqsadi globalizatsiya va raqobat sharoitida ta'lim modernizatsiyasining asosiy falsafiy ziddiyatlarini ilmiy jihatdan aniqlash hamda ularni nazariy jihatdan bartaraf etish yo'llarini asoslashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Globalizatsiya sharoitida ta'lim modernizatsiyasining falsafiy ziddiyatlari

muammosi zamonaviy ijtimoiy falsafa va sotsiologiyada keng o'rganilgan.

E. Giddens modernlikning globallashuvini vaqt va makonning "uzoqlashuvi" (time-space distanciation) hamda ijtimoiy munosabatlarning mahalliy kontekstdan "uzilishi" (disembedding) jarayoni sifatida tavsiflab, bu jarayon ta'lim kabi mahalliy institutlarni ham global ta'sirlarga ochiq qilib qo'yishini asosladi [12]. Bu qarash ta'lim tizimining nima uchun tobora ko'proq xalqaro standartlar — reytinglar, baholash tizimlari, o'quv dasturlari — ta'siriga tushib qolayotganini tushuntirishga xizmat qiladi.

R. Inglehart o'zining modernizatsiya va postmodernizatsiya nazariyasida iqtisodiy modernizatsiya jamiyatlarini moddiy jihatdan yaqinlashtirsa-da, qadriyatlar tizimi darajasida farqlanish va o'ziga xoslik saqlanib qolishini empirik tarzda ko'rsatdi [13]. Bu paradoks xulosa globallashning bir vaqtning o'zida ham yaqinlashtiruvchi, ham farqlantiruvchi ta'sirga ega ekanligini, demak ta'lim modernizatsiyasi ham universal va milliy unsurlarning murakkab uyg'unligi sifatida amalga oshishi lozimligini ko'rsatadi.

G. Ritzer "makdonaldlashuv" konsepsiyasida zamonaviy institutlarning samaradorlik, hisoblanuvchanlik, bashorat qilinuvchanlik va nazorat mezonlari asosida standartlashib borishini asoslab, bu jarayon ta'lim tizimiga ham kirib kelayotganini — o'quv dasturlarining unifikatsiyalashuvi, baholashning standartlashuvi — ko'rsatdi [9]. Z. Bauman esa globallashning "inson uchun oqibatlarini"ni tahlil qilib, bu jarayon jamiyatlarni g'oliblar va mag'lublarga ajratishini, shu jumladan sifatli ta'limga tengsiz kirish imkoniyati ko'rinishida namoyon bo'lishini asosladi [10].

D. Bell postindustrial jamiyat nazariyasida bilim va axborotning iqtisodiy raqobatning asosiy resursiga aylanishini, G. Bekker esa "inson kapitali" nazariyasida ta'limni shaxsning iqtisodiy qiymatini oshiruvchi investitsiya sifatida asoslab berdi [5]. Bu iqtisodiy-instrumental talqin J. Delor rahbarligidagi xalqaro hisobotda ilgari surilgan gumanistik yondashuv — ta'limni "bilish", "qila olish", "birga yashash" va "bo'lish" kabi to'rt ustunga asoslangan shaxs rivojlanishi jarayoni sifatida tushunish — bilan bevosita ziddiyatga kirishadi [14].

Klassik sotsiologik an'anada E. Dyurkgeym va T. Parsons ta'limning jamiyat integratsiyasi va ijtimoiylashuvdagi universal funksiyasini asoslab, bu funksiyaning istalgan jamiyat uchun bir xil ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatgan edilar [7]. Zamonaviy globallashuv sharoitida aynan shu universalistik taxmin xalqaro ta'lim standartlarini barcha mamlakatlarga bab-baravar tatbiq etish mumkinligi haqidagi tasavvurga nazariy asos bo'lmoqda, biroq bu tasavvur R. Inglehart aniqlagan madaniy farqlanish faktlariga zid keladi.

M. Kastels axborotlashgan tarmoq jamiyati nazariyasida raqamli texnologiyalarning globallashuvi yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda "raqamli bo'linish" xavfini ham keltirib chiqarishini ko'rsatdi [11]. O'zbekistonlik olimlardan B.X. Xodjavey innovatsion texnologiyalarni joriy etish, N.A. Muslimov pedagogik kompetentlikni rivojlantirish, Sh.M. Sharipov esa ta'lim boshqaruvining zamonaviy modellari masalalarini tadqiq etib, milliy ta'lim tizimini xalqaro raqobat sharoitiga moslashtirish yo'llarini asoslaganlar [15; 16; 17].

SH. Qurbonov va E. Seytxalilov ta'lim sifatini boshqarish masalalarini tadqiq etib, xalqaro raqobat sharoitida ta'lim sifatini nazorat qilish va baholashning milliy mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini asoslaganlar [21]. N.N. Azizxo'jayeva esa pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat masalalarini tahlil qilib, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish ta'lim sifatini oshirish

bilan bir qatorda milliy pedagogik an'analarni ham boyitishi kerakligini ta'kidlagan [22]. Bu qarashlar globallashuv sharoitida xalqaro tajriba va milliy pedagogik meros o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, globallashuv sharoitida ta'lim modernizatsiyasining alohida jihatlari — iqtisodiy, texnologik, madaniy — turlicha o'rganilgan bo'lsa-da, ularning o'zaro ziddiyatli tabiatini yaxlit falsafiy tizimda tahlil qiluvchi ishlar hamon yetarli emas.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda globallashuv va raqobat sharoitida ta'lim modernizatsiyasining falsafiy ziddiyatlarini o'rganishda tizimli, qiyosiy hamda dialektik metodologik yondashuvlardan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida L. Bertalanffy tomonidan ishlab chiqilgan umumiy tizimlar nazariyasiga asoslangan tizimli yondashuv qo'llanildi, bunga ko'ra ta'lim tizimi global va milliy omillar o'zaro ta'sirida rivojlanuvchi ochiq tizim sifatida ko'rib chiqildi [20]. Dialektik metod esa aynan ziddiyatlarni — ularning ichki tuzilishi, qarama-qarshi tomonlari va ularni bartaraf etish yo'llarini — tahlil qilishning asosiy vositasi sifatida xizmat qildi.

Qiyosiy tahlil metodi yordamida turli falsafiy an'analarda ishlab chiqilgan globallashuv nazariyalari (Giddens, Inglehart, Ritzer, Bauman) bir-biriga solishtirildi hamda ularning ta'lim modernizatsiyasiga nisbatan tushuntirish kuchi baholandi. Shuningdek, tahlil va sintez metodlaridan foydalanib, turli ilmiy manbalardagi g'oyalar umumlashtirilib, ta'lim modernizatsiyasining to'rtta asosiy falsafiy ziddiyati aniqlashtirildi.

Tahlil va natijalar. O'tkazilgan tahlil natijasida globallashuv va raqobat sharoitida ta'lim modernizatsiyasining to'rtta asosiy falsafiy ziddiyati aniqlandi. Ular quyidagilardan iborat:

- universallik va milliy o'ziga xoslik o'rtasidagi ziddiyat;
- bozor raqobati va ta'limning insonparvarlik missiyasi o'rtasidagi ziddiyat;
- global integratsiya va davlat suvereniteti o'rtasidagi ziddiyat;
- raqamli transformatsiya va ta'lim tengsizligi o'rtasidagi ziddiyat.

Universallik va milliy o'ziga xoslik o'rtasidagi ziddiyat (13; 19) xalqaro baholash tizimlari va o'quv dasturlarining unifikatsiyalashuvi bilan milliy ta'lim an'analari, til va madaniy qadriyatlarini saqlab qolish zarurati o'rtasida namoyon bo'ladi. R. Inglehart ko'rsatganidek, iqtisodiy-institutsional yaqinlashuv qadriyatlar darajasidagi farqlanishni bekor qilmaydi, shu sababli ta'lim modernizatsiyasi xalqaro standartlarni mexanik ko'chirish emas, balki ularni milliy kontekstga ijodiy moslashtirish orqali amalga oshirilishi lozim.

Bozor raqobati va ta'limning insonparvarlik missiyasi o'rtasidagi ziddiyat (9; 10; 14) ta'lim xizmatining tobora ko'proq raqobatbardosh "mahsulot" sifatida talqin etilishi bilan uning shaxsni har tomonlama kamol toptiruvchi umuminsoniy ne'mat sifatidagi mohiyati o'rtasida yuzaga keladi. G. Ritzerning "makdonaldlashuv" konsepsiyasi ta'lim sifatini faqat o'lchanadigan ko'rsatkichlar orqali baholash xavfini ko'rsatsa, J. Delor tavsiya etgan to'rt ustunli model ta'limning instrumental bo'lmagan, shaxs rivojlanishiga qaratilgan qadriyatini tiklashga xizmat qiladi.

Global integratsiya va davlat suvereniteti o'rtasidagi ziddiyat (3; 4; 12) xalqaro tashkilotlar (YUNESKO, IHTT) tomonidan ishlab chiqilgan global ta'lim maqsadlari va tavsiyalari bilan milliy davlatning o'z ta'lim siyosatini mustaqil belgilash huquqi o'rtasida namoyon bo'ladi. E. Giddens tahlil qilgan "uzoqlashuv" jarayoni milliy ta'lim siyosatini tobora

ko'proq global meyorlar bilan muvofiqlashtirishga majbur qilsa-da, bu muvofiqlashtirish milliy manfaatlar va ustuvorliklarni inobatga olgan holda amalga oshirilishi zarur.

Raqamli transformatsiya va ta'lim tengsizligi o'rtasidagi ziddiyat (11; 18) axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim sifati va qulayligini oshirish salohiyati bilan turli ijtimoiy guruhlar, hududlar va mamlakatlar o'rtasida raqamli infratuzilmaga teng bo'lmagan kirish imkoniyati o'rtasida yuzaga keladi. M. Kastels ko'rsatganidek, tarmoq jamiyatida bu tengsizlik yangi ijtimoiy chegaralanish shakliga aylanishi mumkin, shu sababli ta'lim modernizatsiyasi raqamlashtirish bilan bir qatorda raqamli adolatni ta'minlash mexanizmlarini ham ishlab chiqishi lozim.

Ko'rib chiqilgan to'rtta ziddiyatning umumiy falsafiy mohiyati shundaki, ular barchasi globalizatsiyaning ikki tomonlama — yaqinlashtiruvchi va farqlantiruvchi, imkoniyat yaratuvchi va tengsizlik keltirib chiqaruvchi — tabiatidan kelib chiqadi. Shu sababli ta'lim modernizatsiyasining falsafiy konsepsiyasi ushbu ziddiyatlarni bartaraf etishga emas, balki ularni ijodiy dialektik tarzda boshqarishga, ya'ni global va milliy, bozor va insonparvarlik, integratsiya va suverenitet, raqamlashtirish va adolat o'rtasida muvozanat topishga yo'naltirilishi zarur.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ushbu to'rt ziddiyat bir-biridan ajralgan holda emas, balki o'zaro bog'liq yaxlit tizim sifatida namoyon bo'ladi: masalan, raqamli tengsizlikni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar ko'pincha xalqaro moliyaviy va texnologik hamkorlikni, demak global integratsiyani talab qiladi, bu esa o'z navbatida davlat suvereniteti masalasini yana kun tartibiga qo'yadi. Shu sababli ta'lim modernizatsiyasining falsafiy konsepsiyasini ishlab chiqishda bu ziddiyatlarni alohida-alohida emas, balki o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda, kompleks tizimli tahlil asosida ko'rib chiqish zarur.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tahlil natijalariga asosan quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi:

1. Globalizatsiya va raqobat sharoitida ta'lim modernizatsiyasi universallik va milliy o'ziga xoslik o'rtasidagi dialektik ziddiyatga asoslangan jarayon bo'lib, uni faqat ikkala

tomonni muvozanatli hisobga olish orqali samarali amalga oshirish mumkin [1].

2. Ta'lim xizmatining bozor raqobati mantig'iga tobora ko'proq tortilishi uning insonparvarlik missiyasi bilan ziddiyatga kirishadi, shu sababli ta'lim sifatini faqat raqamli ko'rsatkichlar orqali emas, balki shaxs rivojlanishi mezonlari asosida ham baholash zarur [9; 14].

3. Global ta'lim standartlari va tavsiyalarni joriy etish milliy davlatning ta'lim siyosatidagi suvereniteti bilan uyg'unlikda amalga oshirilishi, ya'ni xalqaro tajriba mexanik ko'chirilmasdan, milliy kontekstga moslashtirilgan holda qo'llanilishi lozim [2; 12].

4. Raqamli transformatsiya ta'lim modernizatsiyasining muhim vositasi bo'lib, uni amalga oshirishda raqamli tengsizlikning oldini oluvchi maxsus mexanizmlar ishlab chiqilishi zarur [11].

5. Ta'lim tizimini modernizatsiyalashning yaxlit ijtimoiy-falsafiy konsepsiyasi yuqorida ko'rib chiqilgan to'rtta ziddiyatni ijodiy dialektik tarzda boshqarish tamoyiliga asoslanishi lozim.

Tadqiqot natijalariga asosan quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Milliy ta'lim standartlarini ishlab chiqishda xalqaro tajribalarni milliy madaniy-tarixiy kontekstga moslashtirgan holda joriy etish tavsiya etiladi.

2. Ta'lim muassasalarini baholash tizimiga miqdoriy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda shaxs rivojlanishini aks ettiruvchi sifat mezonlarini ham kiritish maqsadga muvofiq.

3. Xalqaro ta'lim tashkilotlari bilan hamkorlikda milliy ustuvorliklarni ifodalovchi mustaqil ta'lim siyosati yuritish mexanizmlarini mustahkamlash zarur.

4. Ta'lim tizimini raqamlashtirish jarayonida qishloq va shahar, turli ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi raqamli tengsizlikni bartaraf etuvchi maqsadli dasturlarni ishlab chiqish tavsiya etiladi.

5. Keyingi tadqiqotlarda ushbu to'rt ziddiyatni O'zbekiston ta'lim tizimi amaliyoti misolida empirik jihatdan sinovdan o'tkazish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risidagi Qonun. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2020. — 56 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekiston — 2030 strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi nashri, 2023. — 112 b.
3. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action. — Paris: UNESCO Publishing, 2015. — 83 p.
4. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. — Paris: OECD Publishing, 2018. — 45 p.
5. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. — New York: Basic Books, 1973. — 507 p.
6. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. — Chicago: University of Chicago Press, 1964. — 187 p.
7. Durkheim E. Education and Sociology. — New York: Free Press, 1956. — 143 p.
8. Parsons T. The Social System. — New York: Free Press, 1951. — 575 p.
9. Ritzer G. The McDonaldization of Society: An Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life. — Thousand Oaks: Pine Forge Press, 1993.
10. Bauman Z. Globalization: The Human Consequences. — New York: Columbia University Press, 1998. — 136 p.
11. Castells M. The Rise of the Network Society. — Oxford: Blackwell Publishers, 2000. — 597 p.
12. Giddens A. The Consequences of Modernity. — Stanford: Stanford University Press, 1990. — 186 p.
13. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. — Princeton: Princeton University Press, 1997. — 453 p.
14. Delors J. Learning: The Treasure Within. — Paris: UNESCO Publishing, 1996. — 302 p.
15. Xodjajev B.X. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2020. — 256 b.